

เล่ม ๓๖ ธาตุกถา และ บุคคลบัญญัติ

พระไตรปิฎกเล่มนี้ แบ่งหัวข้อใหญ่ออกเป็น ๒ ส่วน คือธาตุกถา และ บุคคลบัญญัติ
ดังจะกล่าวต่อไป

ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ เนื้อหาสำคัญของเรื่องนี้เป็นคำที่เป็นบทในนิวกัณฑ์ ๑๓
หัวข้อ ตั้งแต่ชั้นจนถึงอัปป์มัญญาตามลำดับ กับหัวข้อธรรมในธัมมสังคณี จะนำมาสังเคราะห์
เข้ากันได้หรือไม่ได้กับธรรม ๓ ประการ คือ ชั้นธ อายตนะ ธาตุ

ด้วยเหตุนี้พระนยานติโลกะ พระเถระชาวเยอรมัน ผู้เรียบเรียงเรื่องนำทาง
อภิธรรมปิฎก (GUIDE THROUGH THE ABHIDHAMMA - PITAKA) จึงสันนิษฐานว่าชื่อเดิมของ
เรื่องนี้น่าจะเป็น ชั้นธ - อายตนะ - ธาตุกถา เพราะนำเอาธรรมต่าง ๆ มาสังเคราะห์หรือไม่สังเคราะห์
กับธรรม ๓ อย่างนี้เท่านั้น แต่เรียกย่อเป็นธาตุกถา แต่ข้าพเจ้าผู้จัดทำหนังสือนี้มีความเห็นไป
อีกอย่างหนึ่ง คือที่เรียกว่า ธาตุกถา นั้น พิจารณาดูเนื้อหาแล้ว ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยเก่า
ก็คือการเล่นแร่แปรธาตุ ฉลาดรู้ว่าจะไปผสมกับสิ่งนั้นจะเป็นอะไร อะไรผสมกับอะไรไม่ได้
ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยใหม่ ก็คือความรู้ทั้งทางฟิสิกส์และเคมี คือรู้คุณสมบัติของสาร
ว่าอะไรเป็นอะไร เข้ากันไม่ได้ ในทางฟิสิกส์ และเคมีอย่างไร เป็นเรื่องน่าเบื่อหน่าย ยุ่งยากสำหรับ
ผู้ไม่สนใจ แต่วิชาก็ต้องเป็นวิชา เพราะฉะนั้น จึงมีผู้เรียนรู้และหาประโยชน์ได้ เมื่อวิธีการ
เป็นเช่นนี้ จึงตั้งชื่อรวมว่า ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ (รู้จักแยกธาตุ ผสมธาตุ)

บุคคลบัญญัติ บัญญัติบุคคลเป็นการกล่าวถึงการบัญญัติ (ทำให้รู้ทั่ว ๆ กัน) ว่า
บุคคลประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างไร มีชื่อเรียกว่าอย่างไร

ในการย่อความขยายความต่อไปนี้จะนำมากล่าวพอให้เห็นเค้าโครงหน้าตาของ
แต่ละเรื่อง ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยจะผ่านไป

ขยายความ

ธาตุกถา

ธาตุกถา แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือเป็นมาติกาหรือบทตั้ง ส่วนหนึ่ง เป็นนิเทศหรือคำอธิบายบทตั้ง อีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากบทตั้งพูดไว้รวม ๆ ในบทอธิบายจึงพยายามจัดหัวข้อของบทตั้ง เพื่อสะดวกในการอธิบายไว้ ๑๔ บทตั้งต่อไปนี้

๑. บทว่าด้วยการสงเคราะห์เข้ากันได้ กับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ (สังคหาลังคบท)
๒. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้ (สังคหิตเตน อสังคหิตบท)
๓. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นได้ (อสังคหิตเตน สังคหิตบท)
๔. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังเข้ากับอย่างอื่นได้ด้วย (สังคหิตเตน สังคหิตบท)
๕. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังเข้ากับอย่างอื่นไม่ได้ด้วย (อสังคหิตเตน อสังคหิตบท)
๖. บทว่าด้วยการประกอบกันได้ กับประกอบกันไม่ได้ (สัมปโยควิปปโยคบท)^๑
๗. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่ประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้ (สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)
๘. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่ประกอบกับอย่างอื่นได้ (อสัมปยุตเตน สัมปยุตตบท)
๙. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังประกอบกับอย่างอื่นได้ด้วย (สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)

^๑ มีข้อสงสัยเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำ คือ ข้อ ๑ ถึง ๕ ว่าด้วย “สงเคราะห์” คือเข้ากันได้หรือไม่ได้ ข้อ ๖ ถึง ๑๐ ว่าด้วย “สัมปโยค” คือประกอบกันได้หรือประกอบกันไม่ได้ ความต่างกันของคำว่า สงเคราะห์และสัมปโยค คือ สงเคราะห์ หมายถึงธรรมที่เป็นประเภทเดียวกัน ส่วนสัมปโยค หมายถึงเกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน มีที่ตั้งเป็นอันเดียวกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน

๑๐. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบด้วยอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังประกอบด้วยอย่างอื่นไม่ได้ ด้วย (อสังขยุตเตน อสังขยุตตบท)
๑๑. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันได้กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบด้วยได้หรือประกอบด้วยไม่ได้ กับอะไร (สังคหิตเตน สังขยุตตวิปปยุตตบท)
๑๒. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบด้วยกันได้กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้ กับอะไร (สังขยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท)
๑๓. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบด้วยได้หรือประกอบด้วยไม่ได้ กับอะไร (อสังคหิตเตน สังขยุตตวิปปยุตตบท)
๑๔. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบด้วยกันไม่ได้กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้ กับอะไร (อสังขยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท)
- จากบทตั้ง ๑๔ ข้อเหล่านี้ ถ้าท่านผู้อ่านพยายามเข้าใจความหมายของคำว่า เข้ากันได้ (คือเป็นประเภทเดียวกัน) ประกอบด้วย (คือเกิดดับพร้อมกัน) ให้ดีแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่า เป็นการวิเคราะห์อย่างละเอียดลออเพียงไร ต่อไปนี้จะแสดงตัวอย่างประกอบเพียง ๖ ข้อเป็นลำดับไป

ตัวอย่างข้อที่ ๑

(การเข้ากันได้กับการเข้ากันไม่ได้)

กองรูป (รูปขันธ์)	เข้ากันได้	กับขันธ์หนึ่ง (คือรูปขันธ์)
	เข้ากันได้	กับอายตนะ ๑๑ (เวไนยอายตนะคือใจ) ^๑
	เข้ากันได้	กับธาตุ ๑๑ (เวณมโนธาตุ กับวิญญานธาตุทั้งหก)
	เข้ากันไม่ได้	กับขันธ์ ๔ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ซึ่งเป็นนาม)
	เข้ากันไม่ได้	กับอายตนะ ๑ (อายตนะคือใจ)
	เข้ากันไม่ได้	กับธาตุ ๗ (มโนธาตุกับวิญญานธาตุทั้งหก)

^๑ คือเข้ากันได้กับอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ ปัญหาว่า เหตุไหนรูปขันธ์จึงเข้ากับธรรมะ ซึ่งเป็นอารมณ์ของใจได้ ตอบว่า เพราะรูปที่เห็นไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ เป็นอารมณ์ของใจมีอยู่ ดู อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๐/๗๐

ตัวอย่างข้อที่ ๒

(เข้ากับอย่างหนึ่งได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้)

ธรรมที่เข้ากันได้กับอายตนะ คือ

ตา รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส

กาย โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย)

ธรรมที่เข้ากันได้กับธาตุ คือ

ตา รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ

โดยการสงเคราะห์เข้ากันได้โดยชั้น ๔ สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้โดยอายตนะและโดยธาตุ
ธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับชั้น ๔ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เข้ากันไม่ได้
กับอายตนะ ๒ (อายตนะคือใจ อายตนะคือธรรม) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๘ (วิญญาณธาตุ ๖
มโนธาตุ ๒ มมธาตุ)^๑

ตัวอย่างข้อที่ ๓

(เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง แต่เข้ากันได้กับสิ่งอื่น ๆ)

ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น

ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับ สมุหยสังจัจ มัคคสังจัจ โดยชั้นสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภท
เข้ากันทางชั้น) แต่เข้ากันได้ โดยอายตนะสงเคราะห์ และโดยธาตุสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภท
เข้ากันทางอายตนะและทางธาตุ)

ธรรมเหล่านั้นเว้นอสังขตะ (พระนิพพาน) ซึ่งเข้ากันไม่ได้โดยชั้น ย่อมเข้ากันไม่ได้
กับชั้น ๓^๒ เข้ากันได้กับอายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) เข้ากันได้กับธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)

^๑ ธรรมที่กล่าวมานี้ เป็นพวกรูปธรรม จึงเข้ากันได้กับอายตนะและธาตุที่เป็นรูป แต่เข้ากันไม่ได้กับอายตนะและ
ธาตุที่เป็นนาม

^๒ ที่มีดวงเล็บไว้ให้ เพราะต้องแล้วแต่คำว่า เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น คือถ้าเข้ากันไม่ได้กับเวทนาชั้น
ก็เข้ากันได้กับชั้น ๓ คือ รูป สัญญา สังขาร ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสัญญาชั้น ก็เข้ากันได้กับชั้น ๓ คือ รูป
เวทนา สังขาร ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสังขารชั้น ก็เข้ากันได้กับชั้น ๓ คือ รูป เวทนา สัญญา พระนิพพานเข้า
กับชั้นไม่ได้ แต่เป็นธัมมายตนะ ธัมมธาตุ

ตัวอย่างข้อที่ ๔

(เข้ากันได้กับสิ่งหนึ่ง ทั้งเข้ากันได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับสมุทยสังข์ เข้ากันได้กับมคคสังข์ โดยชั้นตสงเคราะห์ โดยอายตนตสงเคราะห์ โดยธาตุตสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้น อายตนะ ธาตุ)

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับธรรมเหล่านั้น (ที่กล่าวในข้อ ก.) โดยการจัดประเภท เข้ากับทาง ชั้น อายตนะ ธาตุ

ค. ธรรมเหล่านั้น (ทั้งข้อ ก. และข้อ ข.) เข้ากันได้กับชั้น ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

(หมายเหตุ อรรถกถาอธิบายว่า เป็นการยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่ง ที่เข้ากันได้ทั้งใน ฐานะเป็นชั้น เป็นอายตนะ เป็นธาตุ เพราะฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าในข้อ ก. ธรรมที่เข้ากันได้ กับสมุทยสังข์ กับธรรมที่เข้ากันได้กับมคคสังข์ เป็นต่างฝ่ายกัน)

ตัวอย่างข้อที่ ๕

(เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง เข้ากันไม่ได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันไม่ได้กับรูปชั้น โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้น ทางอายตนะ ทางธาตุ

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันไม่ได้กับธรรมเหล่านั้น (ในข้อ ก.) โดยการจัดประเภทเข้ากัน ทางชั้น ทางอายตนะ ทางธาตุ

ค. ธรรมเหล่านั้น เข้ากันไม่ได้กับชั้น ๑ เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ๑ เข้ากันไม่ได้กับ ธาตุ ๗

(หมายเหตุ อรรถกถาอธิบายข้อความข้างบนนี้เป็น ๒ นัย ได้ผลคือ คำตอบ ตรงกัน กล่าวคือ

นัยที่ ๑ ชั้น ๔ (เว้นรูปชั้น) และนิพพาน เข้ากันไม่ได้กับรูปชั้น โดยการ จัดประเภทเข้ากันทางชั้น แต่ธรรมเหล่านั้น เว้นวิญญาณ เข้ากันได้ (กับรูป) โดยการ จัดประเภท เข้ากันทางอายตนะและธาตุ เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงเข้ากันไม่ได้ (กับรูป) โดยการ จัดประเภท ทั้งทางชั้นอายตนะและธาตุ ชั้น ๔ (เว้นวิญญาณ) และนิพพาน เข้าไม่ได้กับวิญญาณ โดยการ จัดประเภททางชั้น เป็นต้น

อนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เข้ากันไม่ได้กับวิญญาณอย่างเดียว โดยการ จัดประเภท ทางชั้น เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเข้ากันไม่ได้กับชั้น ๑ (คือวิญญาณชั้น) เข้ากันไม่ได้ กับอายตนะ ๑ (คือ มนอายตนะ) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗ (คือวิญญาณธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑)

อภิธรรมปิฎก

นัยที่ ๒ วิญญาณเข้ากันไม่ได้กับรูปขันธ์ โดยการสังเคราะห์ทั้งสามประเภท รูปธรรม จึงเข้ากันไม่ได้กับวิญญาณธรรม โดยการสังเคราะห์ทั้งสามประเภท วิญญาณเป็นขันธ์เดียว คือ วิญญาณขันธ์เป็นอายตนะเดียว คือมนายตนะ กล่าวโดยธาตุ เป็นวิญญาณธาตุ^๑ ๗

ตัวอย่างข้อที่ ๖

(การประกอบกัน และการไม่ประกอบกัน)

รูปขันธ์ ที่ประกอบกับขันธ์ อายตนะ ธาตุใด ๆ ไม่มี (ไม่เกิดกันกับพร้อมกันอะไร) ไม่ประกอบกับขันธ์ ๔ (เวณรูปขันธ์) ไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ (คือมนายตนะ) ไม่ประกอบกับธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑ หรือจะเรียกว่าวิญญาณธาตุทั้งเจ็ดก็ได้) ไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ที่เนื่องด้วยอายตนะ ๑ เนื่องด้วยธาตุ ๑ (คือไม่ประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร ที่เนื่องด้วยธัมมายตนะและธัมมธาตุ)

ได้แสดงให้เห็นตัวอย่างในธาตุกถา มาพอสมควรแล้ว อีก ๘ ข้อ ที่เหลือพึงทราบ โดยพิจารณา จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

บุคคลบัญญัติ

การบัญญัติบุคคลอันเป็นหัวข้อใหญ่ที่ ๒ ในเล่ม ๓๖ นี้ เริ่มบทต้นแสดงการบัญญัติ ๖ ประเภทคือ

๑. บัญญัติขันธ์ คือขันธ์ ๕ มีรูป เป็นต้น
๒. บัญญัติอายตนะ คืออายตนะ ๑๒ มีอายตนะคือตา เป็นต้น
๓. บัญญัติธาตุ คือธาตุ ๑๘ มีธาตุคือตา เป็นต้น
๔. บัญญัติสังขาร คืออริยสังขาร ๔ มีสังขารคือทุกข์ เป็นต้น
๕. บัญญัติอินทรีย์ คืออินทรีย์ ๒๒ มีอินทรีย์คือตา เป็นต้น
๖. บัญญัติบุคคล แจกเป็นประเภทที่มีจำนวน ๑ ประเภทที่มีจำนวน ๒ จนถึงประเภทที่มีจำนวน ๑๐

ความสำคัญของเรื่องอยู่ที่คำอธิบายบุคคลทุกประเภทโดยคุณธรรม ต่อไปนี้จะแสดงพอเป็นตัวอย่าง ประเภทที่มีจำนวน ๑ ถึงจำนวน ๑๐ พอให้เป็นทั้งบทตั้งและคำอธิบาย

^๑ มโนธาตุ นับว่าเป็นวิญญาณธาตุด้วย

บุคคลที่มีจำนวน ๑

เช่น สมยวิมุตโต ผู้พ้นโดยสมัย คือพ้นจากกิเลสได้เป็นครั้งคราว คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะ (กิเลสที่ต้องสั่นตานั้น) บางส่วนสิ้นไปเป็นครั้งคราว

อสมยวิมุตโต ผู้พ้นไม่มีสมัย คือพ้นจากกิเลสมิใช่เป็นคราว ๆ คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะสิ้นไป มิใช่เป็นครั้งคราว พระอริยบุคคลทุกประเภท ชื่อว่า ผู้พ้นโดยไม่มีสมัยในวิโมกข์อันเป็นอริยะ (วิโมกข์ ๘ มีอะไรบ้าง โปรดดูหน้า ๔๕๔)

บุดูชชโน ผู้ที่ยังหนีไปด้วยกิเลส คำอธิบายกล่าวว่า ยังละสังขโยชน์ ๓ ไม่ได้ ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละกรรมเหล่านั้น (สังขโยชน์) ด้วย

โคตรภู ผู้ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างพระอริยะกับบุดูชชโน คำอธิบายกล่าวว่า ความก้าวลงแห่งอริยธรรม ย่อมมีในลำดับแห่ง (คือถัดจาก) ธรรมเหล่านี้ ประกอบด้วยกรรมเหล่านั้น (ประกอบด้วยกรรมที่พอดัดไปก็เป็นอริยธรรม)

ภยูปราโต ผู้งดเว้นความชั่วเพราะกลัว ได้แก่พระเสขะ ๗ ประเภท (ผู้ตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค) กับบุดูชชโนผู้มีศีล

อภยูปราโต ผู้งดเว้นความชั่วมิใช่เพราะกลัว ได้แก่พระอรหันต์

สมศีลีสี่ ผู้มีศีระะ คือสุดยอดเสมอกัน คือความสิ้นอาสวะ และความสิ้นชีวิต มีพร้อมกัน (สิ้นชีวิตพร้อมทั้งสิ้นกิเลส) ๑ ล ๑

บุคคลที่มีจำนวน ๒

- เช่น (๑) โภธโน ผู้ไกรธ (๒) อุปนหิ ผู้ผูกไกรธ
- (๑) ทุพพโจ ผู้ว่ายาก (๒) ปาปมิตโต ผู้คบคนชั่วเป็นมิตร
- (๑) ติตโต ผู้อิมเอง (๒) ตัปเปตา ผู้ทำผู้อื่นให้อิม ๑ ล ๑

บุคคลที่มีจำนวน ๓

- เช่น (๑) นิราโส ผู้ไม่มีความหวัง
- (๒) อาสังโส ผู้หวัง
- (๓) วิคตาโส ผู้ปราศจากความหวัง (อยู่เหนือความหวัง เอาชนะความหวังได้)

อภิธรรมปิฎก

- (๑) ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล
- (๒) ผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ
- (๓) ผู้ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา ฯ ล ฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๔

เช่น (๑) สาวโซ ผู้มีโทษ (๒) วัชชพหุโล ผู้มากไปด้วยโทษ (๓) อับปสาวโซ ผู้มีโทษน้อย (๔) อนวัชโซ ผู้ไม่มีโทษ ฯ ล ฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๕

เช่น (๑) ผู้ให้แล้วดูหมิ่น (๒) ผู้ดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกัน (๓) ผู้มีหน้าถือเอา (หุบเขา เชื่อง่าย) (๔) ผู้โลเล (๕) ผู้เียงเขลา ฯ ล ฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๖

(๑) มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน บรรลุความเป็นสัมพัญญ (ผู้รู้สิ่งทั้งปวง) ในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และบรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

(๒) มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ไม่บรรลุความเป็นสัมพัญญในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และไม่บรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า)

(๓) มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และบรรลุบารมีที่ให้เป็นที่พระสาวก (ได้แก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวก)

(๔) มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และไม่บรรลุบารมีที่ให้เป็นที่พระสาวก (ได้แก่พระอรหันต์ทั่ว ๆ ไป)

(๕) มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน เป็นพระอนาคามี ไม่มาสู่ความเป็นเช่นนี้

(๖) มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน เป็นพระโสดาบัน หรือพระสกทาคามี มาสู่ความเป็นอย่างนี้

บุคคลที่มีจำนวน ๗

ได้แก่บุคคลเปรียบด้วยน้ำ ๗ ประเภท เช่น จมลงไปคราวเดียวก็จมหายไปเลย เป็นต้น ซึ่งได้ย่อไว้แล้วในหน้า ๘๓๖

บุคคลที่มีจำนวน ๘

บุคคล ๘ ได้แก่

บุคคลที่สมบุรณด้วยมรรค ๔ ประเภท บุคคลผู้สมบุรณด้วยผล ๔ ประเภท

บุคคลที่มีจำนวน ๙

- (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้ได้เองและตั้งศาสนา)
- (๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้ได้เอง แต่ไม่ได้ตั้งศาสนา)
- (๓) อุภโตภาควิมุต (ผู้พ้นโดยส่วนทั้งสอง คือทั้งด้วยสมาธิและด้วยปัญญา)
- (๔) ปัญญาวิมุต (ผู้พ้นด้วยปัญญา)
- (๕) กายสักขี (ผู้เห็นธรรมด้วยนามกาย สิ้นอาสวะบางส่วน)
- (๖) ทิฎฐิปัตตะ (ผู้เห็นสังขธรรมด้วยปัญญา สิ้นอาสวะบางส่วน)
- (๗) สัทธาวิมุต (ผู้พ้นด้วยศรัทธา สิ้นอาสวะบางส่วน)
- (๘) ฆัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม คือปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล มีปัญญาออกหน้า)
- (๙) สัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล มีศรัทธาออกหน้า)

(หมายเหตุ : ในคำอธิบายซึ่งเรียกว่านิเทศ เมื่ออธิบายบุคคลทั้งเก้าประเภทนี้จบแล้วได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล ชื่อว่า สัทธานุสारी ผู้ตั้งอยู่ในผลชื่อว่า สัทธาวิมุต หนึ่ง คำอธิบายเกี่ยวกับพระอริยบุคคลตั้งแต่ข้อ ๓ ถึงข้อ ๙ ได้กล่าวไว้ชัดเจนกว่านี้ในที่อื่น คือในหน้า ๖๒๒)

บุคคลที่มีจำนวน ๑๐

ได้แก่พระอริยบุคคล ๕ ประเภทผู้ถึงความตกลงใจ (หมดความสงสัย) ในพระพุทธรเจ้า ในชาตินี้ และพระอริยบุคคลอีก ๕ ประเภทผู้ละโลกนี้ไปแล้วจึงถึงความตกลงใจ (๕ ประเภทแรก ได้แก่พระโสดาบัน ๓ ประเภท กับพระสกทาคามี และพระอรหันต์ ๕ ประเภทหลัง ได้แก่พระอนาคามี ๕ ประเภท ผู้บริณหพานในชั้นสุทธาวาส)

อภิธรรมปิฎก

(หมายเหตุ : พระอริยบุคคลทั้งสิบประเภทนี้ มีกล่าวไว้แล้ว พร้อมด้วยคำอธิบาย
ใน หน้า ๗๔๖ และ ๘๗๙)

หมวดธรรมะว่าด้วยบุคคลตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ นี้ โดยเฉพาะตั้งแต่จำนวน ๒ ถึง
จำนวน ๑๐ มีกล่าวไว้แล้วแทบทั้งสิ้นในตอนที่ย่อความในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ถึง
ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือประมวลธรรมหมวด ๒ ถึง หมวด ๑๐ ดูหน้า ๔๙๑ - ๕๙๔
จึงแสดงไว้ในที่นี้ไม่พิสดาร)

จบความย่อแห่งพระไตรปิฎกเล่ม ๓๖

มูลนิธิพระไตรปิฎกเพื่อประชาชน
เอกสารเพื่อการอ่านทำนอง
ห้ามนำไปจัดพิมพ์เพื่อการค้า และแสวงหากำไรใดๆ